

дует истину. Но основателем теоретической концепции мимесиса является Аристотель. В «Поэтике» он утверждает, что искусство породили две природные причины: во-первых, подражание, присущее людям от рождения; во-вторых, продукты подражания всем приносят наслаждение. Он считал, что мимесис — это качество, которое принадлежит нам от природы, так же как гармония и ритм. Цель мимесиса в искусстве, — по-Аристотелю, — приобретение знаний и пробуждение чувства удовольствия от воспроизведения наблюдения и познания предмета.

Мимесис включает в себя и адекватную обрисовку действительности (воссоздание предметов такими, «какими они есть»), и деятельность творческую (изображение их такими «как про них говорят или думают») и идеализацию действительности (показ «какими они должны быть»). В зависимости от творческого задания художник может адекватно или идеализировано запечатлеть своих героев.

Платон находил характерным признаком искусства независимость от рационального и утверждал его связь с интуицией. Соответственно его источником были чувство ритма и гармонии, которые даются человеку от рождения. Аристотель, определив поэзию как наследование, вывел связь интуиции с наследственностью. Соединяя искусство со сферой разума, а не только эмоций, Аристотель внес в его интерпретацию новую трактовку влияния, которое искусство оказывает на человека. До него это впечатление понималось как ответная реакция чувств, Стагирит же увидел в нем работу мысли. Мы можем видеть: в творческом диалоге этих двух выдающихся теоретиков рождается взгляд на природу эстетического суждения как интуитивного акта, который необходимо обосновать и доказать на рациональной основе.

О. Ю. Пащенко,

*С. Г. Водотика, кандидат історичних наук, доцент
(Запорізький юридичний інститут МВС України)*

СИСТЕМА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЧАСІВ НОВОЇ СІЧІ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

Запоріжжя, яке за своїм соціально-економічним устроєм загалом відповідало європейським реаліям XVII–XVIII ст., вписало одну з найяскравіших сторінок до героїчного літопису України. Підкреслимо, що трудові, бойові, культурні та етнічні традиції запоріжців (а це були передусім вільні люди — воїни, селяни, ремісники) зіграли вирішальну роль в українській ко-

лонізації Південної України, в її поступі до демократії та добробуту. Козацький ідеал — вільна праця вільних людей на вільній землі — і нині є актуальним положенням при визначенні державно-політичних орієнтирів.

Пониззя Дніпра було колицкою запорозького козацтва (перша згадка про запоріжців у цьому районі датується 1492 р.). До складу Запорізьких Вольностей входило правобережжя Нижнього Дніпра до сучасного Херсона і район соляних озер (прогноїв) на Кінбурзькій Косі. У межах сучасної Херсонщини знаходилися дві Січі — Кам'янська (в районі Берислава у 1709-1711 та 1730-1734 рр.) та Олешківська (на околиці сучасного Цюрупинська у 1711-1728 рр.). Доречно нагадати, що вони сьогодні стали історичними та культурними пам'ятками світового значення, оскільки інші територіальні утворення Запорізької Січі, окрім першої на о. Хортиця, поглинуло Каховське море.

За часів Нової Січі (1734-1775 рр.) сама Січ знаходилась на річці Підпільній у районі сучасного Нікополя, а територія Запорізьких Вольностей поділялася на 8 *паланок* (адміністративних округ). Зокрема у пониззі Дніпра їх було дві — Інгульська на правому березі та Прогнойська на Кінбурнській косі. Поділ Вольностей на адміністративно-територіальні паланки був подібний до полкового устрою України-Гетьманщини. Центром Прогнойської паланки, що нагадував Січ у мініатурі, були Прогної (сучасне с. Геройське Голопристанського району Херсонської області). Центром Інгульської паланки була козача слобода Персвізка на околиці сучасного с. Микільське Білозерського району на Херсонщині, а згодом — Олександр-панець у межах сучасного Херсона та Кам'янська Січ.

Запоріжжя мало своєрідну державно-політичну, громадську та військово-адміністративну організацію з багатьма ознаками української державності. Запорізька Січ була автономним державно-політичним утворенням. Все це змушує розглядати її як один із найважливіших етапів формування української національної державності й права.

Вищою владою на Запоріжжі була *Січова рада*, в якій могли брати участь усі козаки. Вона обирала уряд (*кошового отамана і військового старшину*), паланкову адміністрацію, вирішувала питання законодавства, управління й суду, зовнішньої політики, заслуховувала звіти урядовців [2, с. 18-19].

На Запоріжжі не існувало писаного права, і основою державного устрою було *звичаєве право*, деякі норми Литовського статуту, Магдебурзького права, деякі положення українсько-російських договорів, гетьманські універсали та рішення уряду Гетьманщини-України. Всі ці кодекси, закони та підзаконні акти

не були взаємоузгодженими, що створювало певні труднощі у дотриманні правопорядку [4, с. 133].

Процес витіснення звичаєвого, неписаного права проходив складними шляхами, і лише поступово державне, писане витіснило звичаєве, неписане. Так, у 1765 р. виник конфлікт між Запоріжжям і Кримським ханством з приводу поновлення ханом Селім-Гіреєм Кизикерменського перевозу. Кіш наказав інгульському полковникові Тарасу Чорному не давати діяти перевозу, посилаючись на звичаєве право та прецедент 1743 р. При цьому, зрештою, Запорізька Січ погодилася на використання перевозу татарами, але під наглядом старшин Макара Нагая та Олексі Чорного [1, с. 104].

Лише в останні роки існування Січі певні положення чинного законодавства дістали письмове оформлення. У таких умовах значення законодавчих актів місцевої влади дедалі зростало [3, с. 158]. Але все ж таки певні писані правові норми, зокрема й щодо законодавчого регулювання правоохоронної діяльності, існували. Скажімо, у 1762 р. було “сделано письменное и круговое обязательство впредь в войске запорожском всегда содержать и сохранять ненарушимо утвержденные прежним войсковым приговором добрые порядки, а именно искорененного воровства к умножению не допускать”. У 1764 р. з метою боротьби зі злочинністю було ухвалено зафіксовані положення, які посилювали відповідальність за крадіжки і зберігання краденого, забороняли брати винних на поруки і навіть у кошового відбирали право помилювання злочинців.

Кошовому отаману, який обирався щорічно на Січовій раді, належала вища військово-адміністративна та судова влада, він затверджував судові вирокі та призначення на адміністративні посади. Кошовий отаман зі старшиною об'їжджав Запорозькі Вольності, вирішуючи на місці судові справи та реагуючи на скарги. Так, у 1772 р. кошовий отаман Петро Калнишевський з військовою старшиною (суддя Микола Косац, писар Іван Глоба, колишній суддя Андрій Носань і начальник церков Володимир Сокальський) виїхали до Кодака. Всі результати об'їзду ретельно фіксувались у спеціальному журналі, де занотовувались також резолюції та ордери, накази та доручення щодо судових справ і скарг, питання про звільнення від податків тощо, які були розглянуті кошовим отаманом під час подорожі.

Кошовому отаману допомагала військова старшина, яка виконувала певні правоохоронні та адміністративно-поліцейські функції. А саме, *військовий суддя* видав судами; *військовий писар* записував або зачитував судові вирокі на раді і скеровував адміністративно-поліцейську діяльність паланкової старшини, у

його віданні була і в'язниця. *Військовий пушкар* також здійснював слідство та необхідні кримінально-процесуальні дії. Так, наприклад, розслідування кількох карних і цивільних справ у 1766-1767 рр. було доручено військовому пушкарю Тимофєєві Топчію.

Військовому довбишеві також доручали ведення слідства. Так, наприклад, у 1762 р. полковнику Кодацької паланки Іванові Кулику і військовому довбишеві Якову Соколовському було доручено розслідування побутової справи про вбивство на весіллі козацького мешканця Остапа Скубицького. А в 1769-1772 рр. довбиш Нестор Головка розслідував скарги на самоуправства Петра Хижняківського, вчинені ним під час розшуку тих козаків, які ухилялися від служби. У 1773-1775 рр. довбиш проводив слідство у цивільній справі про крадіжку в Григорія Шульги [1, с. 72-153]. Виконував військовий довбиш також інші доручення правоохоронного характеру. Скажімо, у 1766 р. Кіш відрядив до Очакова, який тоді належав Туреччині, довбиша Нестора Головка для доставки *гультяїв*, тобто зайшлих на Запоріжжя осіб без певних занять та обов'язків у Війську Запорізькому. У 1770 та 1774 рр. військовий довбиш Яків Соколовський мав об'їхати ряд паланок для розшуку злодіїв і розбішак [8, с. 142].

Військовий осавул безпосередньо очолював правоохоронну діяльність, а його функції в цій царині були практично тогожні функціям міністра внутрішніх справ чи міністра поліції. Він проводив слідство у цивільних та кримінальних справах, контролював виконання судових вироків, очолював команди, що стежили за громадським порядком, охороною шляхів і хуторів, переслідував розбійників, злодіїв та грабіжників, організовував прикордонну сторожу. Нерідко осавули отримували спеціальні накази та інструкції. Так, у 1754 р. Кіш видав осавулові Петру Калнишевському спеціальну інструкцію про розшук грабіжників і розбійників. У 1762 р. Кіш доручив слідство у справі про крадіжку 50 крб. товаришем Васюринського куреня Василем Латинним у свого ж товариша Василя Лисого осавулові Василю Пишмичеві. Осавул також стежив за виконанням покарань. Заступником осавула був *підосавул* (його обирали на раді), який супроводжував небезпечних злочинців та особисто був присутній при виконанні вироків.

З військових чиновників певне відношення до правоохоронної діяльності мали також *військовий толмач*, який здійснював нагляд за іноземцями і брав участь у розслідуванні державних злочинів, та *військові шафари*, які командували охоронними командами козаків на перевозах.

Значні правоохоронні функції були у компетенції паланкової старшини (в першу чергу — підтримання правопорядку). Місцеву адміністрацію очолювали виборні отамани козачих і селянських громад та промислів. Так, *паланковий полковник* очолював паланковий суд, мав широку адміністративно-поліцейську владу на території паланки, давав перепустки для проїзду, стежив за дотриманням чинного законодавства, опікувався розшуком злочинців і проведенням слідства, придушував антиурядові заворушення, докладав у Січ про найнебезпечніші злочини, повертав на місце кріпаків-утікачів і солдат-дезертирів, відповідав за дотримання “паспортного режиму”. Часто кошовий давав доручення (за тодішньою термінологією *ордер*) полковникові паланки для розслідування конкретних справ. Наприклад, 24 липня 1754 р. кошовий доручив козацькому полковникові справу про розслідування сніану 130 кін сіна табунами коней Нижчестеблівського, Рогівського та інших куренів. В інших випадках паланкові полковники отримували відповідні інструкції та накази. Скажімо, Кіш видав інструкцію та наказав кальміуському полковнику Дмитрові Стегайлу виловлювати злодіїв [7, с. 206]. Полковник на території паланки уособлював кошового отамана, а тому нерідко карав і навіть страчував злочинців. Він відповідав за дисципліну, порядок, громадський спокій і дотримання чинного законодавства у слободах, хуторах та зимівниках. Його влада поширювалась і на осіб, які проїжджали через територію паланки. Він дозволяв їм в'їзд на територію Вольностей і для безпеки надавав перепустку — знак у вигляді копії *пернача* (пернач — знак полковницької посади). Для виконання цих завдань у розпорядженні полковника були й відповідні засоби — передусім паланкова залога січовиків, які виконували функції внутрішніх військ і прикордонників.

Отже, однією з найважливіших функцій паланкової старшини і особисто полковника паланки було підтримання правопорядку в паланці. Тому паланковій адміністрації підлягали виборні слобідські (сільські) та промислові (тобто ті, що очолювали промисли — рибні, соляні тощо) козачі отамани селянських (посполитих) громад.

Підтримання належної військової дисципліни та громадського правопорядку на Запорозжжі забезпечувалося високою вимогливістю адміністрації, системою покарань і належною правосвідомістю більшості населення. Для керівництва кожною паланкою щорічно обирали полковника, якого ще називали *сердюком*, осавула, писаря, хорунжого, підосавула та підписаря, яких називали паланковою старшиною. На ці посади обиралися найавторитетніші та заслужені козаки.

Найважливіші питання внутрішнього життя паланки обговорювалися на паланкових радах, але остаточне рішення приймала рада паланкової старшини. Рішення паланки підписувалися так: "Полковник такий-то зі старшиною" [6, с. 14-15]. Паланкове управління було основним виконавчим органом на території паланки і підпорядковувалося у поліцейських справах військовому писареві та осавулу. Виконанням поліцейських функцій безпосередньо займався паланковий осавул: проводив слідство у кримінальних й цивільних справах, виконував судові вироки, опікувався організацією охоронної служби (польової сторожі) тощо. *Польова сторожа* отримувала спеціальні накази. Скажімо, у 1754 р. гетьман Кирило Розумовський наказав їй розшукувати злодіїв [7, с. 29-31].

Оскільки південні паланки межували з Кримським ханством і Оттоманською Портою, то осавул організовував прикордонну охоронну службу (польову сторожу), діяльність якої також істотно впливала на стан правопорядку. На території Нижнього Подніпров'я (вздовж кордону з Кримським ханством і Оттоманською Портою) розташовувалися постійні прикордонні пости (*бекети*) з козацькою залогою поблизу Кам'янської Січі, в Голій Пристані, Тарасівці (нині Цюрупинського району), у гирлі р. Інгулець у районі Перевізки, біля с. Кізомис Білозерського району, на р. Осокорівці та в Олександр-шанці (район херсонського елеватора). На чолі їх стояли полковники, яким підпорядковувалася і навколишня людність. Залоги прикордонних постів виконували прикордонні, охоронні та адміністративно-поліцейські функції: затримували злочинців, забезпечували правопорядок у прикордонній смузі, перевіряли документи, здійснювали протиепідемічні заходи і взагалі несли персональну відповідальність за правопорядок у прикордонній смузі [5, с. 65-70].

Отже, процес виокремлення правоохоронних органів у спеціалізовані структури державного механізму за часів Запорізької Січі не закінчився, а тому на паланкові канцелярії було покладено нарівні з іншими і відповідні правоохоронні функції, у першу чергу адміністративно-поліцейського плану.

Паланці належала значна роль у розшуково-слідчій та кримінально-процесуальній діяльності у кримінальних справах, бо аналогічні дії у цивільних справах здійснювалися козачими та селянськими громадами. Були при паланках і в'язниці у формі земляної печери. Проте юрисдикція паланки не поширювалася на злочини та правопорушення старшини, навіть колишньої.

На виконання цих функцій запорізькими правоохоронцями (як, до речі, і на всю правоохоронну діяльність) значно вплива-

ло законодавство й відповідна практика Росії. Цей вплив особливо посилювався за часів Нової Січі, коли Запоріжжя поступово інкорпоровалося до Російської імперії. І хоча загалом право на Запоріжжі зберігало свій український характер, заперечувати російський вплив не варто. Так, у Росії в XVII-XVIII ст. знання про криміналістичні засоби та методи боротьби зі злочинністю значно удосконалилися. Це було зумовлено зміцненням правових основ суспільного життя, появою нових криміналістичних засобів і методів, подальшою законодавчою регламентацією окремих питань слідчої діяльності.

Наприкінці XVII ст. в Росії відбувається рішучий поворот у бік розшукового характеру процесу з притаманними йому методами і засобами встановлення істини. Розшук передбачав як розслідування справи всіма засобами, так і особливу форму судочинства — слідчий процес. Продовжують використовуватися чинні на той час засоби збирання доказів — свідчення, обшуки, використання документів. З 1715 р. російське законодавство впроваджує поняття таємності отримання і використання доказів, а очну ставку кваліфікує як самостійний спосіб збирання доказів, детально регламентує отримання письмових доказів. Отже, у практиці роботи російських правоохоронців поступово відбувалося імперичне зародження знань про криміналістичні засоби й методи боротьби зі злочинністю, продовжувалося розмежування компетенції судових і поліцейських органів. У ті часи західноєвропейські впливи на діяльність запорозьких правоохоронців доходили опосередковано, через Росію.

При виконанні правоохоронних функцій влада спиралася на органи місцевого самоврядування, на козацькі та селянські громади. Проте цей тягар часто був настільки важким, що, за влучним висловом одного з дослідників, “поліцейська справа знаходилась і в руках, і на плечах рядових козаків і селян” [7, с. 117-120]. Так, громадські отамани за допомогою членів громад займалися розшуком злочинців, оглядом убитих, описом майна, затримували кріпаків-утікачів і солдат, слідували за сплатою податків, вели слідство за дорученням паланкової старшини, здійснювали карантинні заходи, доводили до відома мешканців накази та постанови січового уряду й паланкової адміністрації.

Таким чином, у часи Нової Січі на території Південної України було створено розгалужену систему державних та самоуправлінських структур, що займалися правоохоронною діяльністю. У їх розпорядженні були відповідні засоби, що дозволяло в цілому порівняно ефективно вирішувати головні завдання, притаманні органам внутрішніх справ.

Література

1. Архів Коша Нової Запорозької Січі. Опис справ. 1713-1776. — 2-е вид., доп. і випр. — К., 1994.
2. Голобуцький В. О. Запорізька Січ в останні часи свого існування. 1734-1775. — К., 1961.
3. Гурбик А. Правові відносини та судочинство в Запорозькій Січі // Українське козацтво: витоки, еволюція, спадщина: У 3-х вип. — К., 1993. — Вип. 1.
4. Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII-XVIII ст.: Кордони, населення, право. — К., 1996.
5. Кузьмічов В. С. З історії розвитку знання про криміналістичні засоби і методи слідчої діяльності // Науковий вісник Академії внутрішніх справ. — 1996. — № 1.
6. Панащенко В. В. Полкове управління в Україні. — К., 1997.
7. Слабченко М. Паланкова організація Запорізьких Вольностей // ВУАН. Праці Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права. — К., 1929. — Вип. 6.
8. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків: У 3-х т. — Львів, 1990. — Т. 1.

*В. Н. Петров, кандидат исторических наук, доцент
(Региональный открытый социальный институт,
г. Курск, Россия)*

ПЕЧАТЬ ВРАНГЕЛЕВСКОГО КРЫМА (по мемуарным материалам)

Анализ мемуарных источников, принадлежащих перу общественных и государственных деятелей врангелевского Крыма, дает возможность получить дополнительные данные о состоянии печати и ее роли в жизни последнего оплота «белого движения» на юге России в 1920 г. Определенный интерес представляет сопоставление различных точек зрения по вопросам организации деятельности печати, цензуры и содержания публикаций.

21 марта 1920 г. генерал Врангель вступил в исполнение обязанностей правителя и главнокомандующего вооруженными силами России. В ряде выступлений перед представителями печати, со слов А. А. Валентинова, он «обещал в вопросах, касающихся внутреннего устройства Крыма и России, руководствоваться демократическими принципами и широко раскрыть двери общественности» [1, с. 337]. Эту же мысль генерал Вран-